

bizonygató szólamat. A polgárság és polgárosultság általánosan érvényes jegyei iránt érdeklődtek (polgári életforma, kulturális élet, polgári eszmei és művészeti áramlatok, technikai-tudományos fejlődés). Úgy ítélték meg, hogy Magyarországon mindez változatlanul megteremthető – legfeljebb megengedve egy kis késést. Nagyon is sokszor foglalkoztak hazai témákkal, így az érdektelenségbe és unalomba merülő *Vasárnapi Ujságnál* sokkal „nemzetibbek” voltak. Viszont a hazai jelenségeket úgy mutatták be, mint a nyugat-európai társadalmi-gazdasági jelenségek részét, kiágazását.

Végig e korban a *Vasárnapi Ujság* jelentette a polgári lapszerkesztési törekvések ellentétpárját, a dzsentri olvasók megtestesült igényét – sőt az azonosulási mintaképét mindegyik olyan lapnak, melynek fel kellett ismernie, hogy nem készülhet csupán egy fiktív független polgárságnak. A *Vasárnapi Ujság* legfőbb jellegzetessége politikai-közéleti függése volt. Minden egyes számának egy-negyedét-harmadát tették ki a rövid, aktuális híreket tartalmazó rovatok, önálló cikkeinek jelentős része is valamilyen módon kötődött a napi, általában politikai eseményekhez, a dzsentri nemzet önvédelméhez (a nacionalizmushoz) és önfelmagasztalásához (a historizáláshoz). A *Vasárnapi Ujság* annyira érzékenyen reagált a „nemzeti politika” eseményeire, hogy 1880 és 1883 közötti legelevenebb korszaka is politikai és társadalmi események visszhangjaként jött létre. A napi eseményekhez való tapadás egyúttal szűk látókört is eredményezett. Nem kereste, nem is utalt az egyes események helyére a nagyobb összefüggésekben, s a „magyar érdek” és „magyar szellem” hatókörén kívül nem érdeklődött.

1887 után a *Vasárnapi Ujság* nemcsak átkeresztelte magát „képes szépirodalmi hetilappá”, de valóban azzá is vált. Az önálló polgári törekvéseiket feladó lapok ugyanígy tettek, még a leginkább sokoldalúnak megmaradt *Magyar Salon* is (mely viszont a nemesség felső rétegéhez és az arisztokráciához asszimilálódni kívánó nagypolgári laptörekvést testesítette meg). A kilencvenes évekre nagyrészt azonos szemléletű és színvonalú képes szépirodalmi lapok jelentek meg egymás mellett, legfeljebb kissé alacsonyabb színvonalat képviselt a *Képes Családi Lapok* és magasabbat a *Magyar Salon*. Ez a szemléleti egységesülés azonban a polgári törekvések időszakos kudarcának és a *Vasárnapi Ujság* által képviselt dzsentri szellem eluralkodásának jegyében ment végbe.

Buzinkay Géza

Ady Endre Grazban

A „stájer dombokon”, a híres Graz-i toronyórától légvonalban kb. 3 km-re fekszik a „Városi Csecsemőotthon”, az egykori Maria-Grün-i szanatórium. Alapítási éve 1886. A három alapítótag – Dr. Gugl Hugó klinikai asszisztens, Dr. Krafft (-Ebing) Richard Freiherr, k. u. k. egyetemi professzor és Dr. Pichl Anton, „secundarius” a grazi általános kórházban – az engedélyt ideg- és hátgerincvelő-bántalmak gyógyítására kérte. A kérvény nemcsak a kiszemelt épületet és a körülötte elterülő kb. 80 éves parkot írja le, de megadja röviden a tervezett berendezést és személyzetet is. Az épületet 20 betegszobájával „kastélyszerű villának” nevezi, melynek berendezése „hasonló lesz más 'mintaszerű' gyógyintézetekéhez, mint pl. Alpenheim im-Ausse-i szanatórium” Salzbürg környékén, a személyzet magva pedig szolgálók, fürdőmesterek és a Szt. Vince ápolórend tagjai. A kérvényt a város engedélyezte. Így megszületett a „Sanatorium und Wasserheilanstalt Maria-Grün bei Graz”.

A villa, a körülötte elterülő parkkal együtt, melyben Ady is lefényképezték, részben az alapítók tulajdonában volt, részben nem. Ez feltehetőleg lényegesen hozzájárult a szanatórium későbbi (az első világháború utáni) nehézségeihez. Az intézet hivatalos vezetője 1906-ig (más adatok szerint haláláig 1909-ig) a fent említett Dr. Gugl volt. Azonban már a századfordulón egy Ady által is említett orvos, Dr. Stichel Antal veszi át az ügyvezetést: „... A doktorom, Forenbacher nevű (mert Stichel teljesen az asszonyok monopolizált doktora s ő más kúrákra csak „főlügyel”) szintén...” (Levél Hatvany Lajoshoz, 1913. jún.)

Stichel az intézetet az eredeti 20 szobáról 70 szobás gyógyintézménnyé építette ki a tízes évek alatt, melynek berendezése az akkor legmodernebb gyógykezelési eljárások alkalmazását is lehetővé tette. A levéltári adatok szerint az ügyvezetést halála után fia, Dr. Stichel Erich főorvos vette át (1924. nov. 3.).

A szanatórium további útját a mai „Városi Csecsemőotthon”-ig már nehezebb kinyomozni. A levéltár nem adhat ki iratokat a későbbi, 1926 utáni anyagból. A zsidó származású Stichel család

1938-ban kivándorolt Amerikába, azóta nyomuk veszett. A család nevét a ma már részben parcellázott park egykori fősétánya őrzi.

A főépület belsejét Ady kora óta többször átépítették. Az épület külseje gyakorlatilag teljesen változatlan maradt. A tízes években végrehajtott átépítés mérnöki rajzain, melyek szintén megtalálhatók a levéltárban, látható a kétemeletes villa belső beosztása Ady gyógykezeltetése idején. Az alagsorban a konyhaszemélyzet és az ápolók egy része lakott. A konyha, a mosókonyha, az éléskamrák, a vasalószoba szintén az alagsorban volt. A kész étel egy belső liften érkezett a félemeletre. Itt közös helyiségek, rendelő, irodák és néhány előkelő betegszoba helyezkedett el. Az épület bal szárnyában a tálalót az ebédlő követte, majd a társalgó egy nagyobb verandával. Onnan akkor még gyönyörű kilátás nyílt a Maria-Grün-patakra, mely a park északkeleti oldalát övezte és idelátszott Mariatrost is, hatalmas kéttornyú búcsújáró templomával (e kolostor magyar vonatkozásai még várják az önkéntes kutatómunkát). A sarokszoba következett ezután, mely biliárdterem volt. Mellette a rendelő. A főfront többi szobái, valamint a jobbszárny helyiségei már betegszobák voltak. A betegszobákban egy vagy két pótágy is állt a szobatulajdonos kísérő-, ill. ápolószemélyzetének, esetleg látogatóinak. A gyógyfürdők és tusok Ady idejében még nagyjából egy másik épületben (Wasserheilanstalt-Liegehalle) helyeztettek el. A park hátsó felső sarkában volt a gépház „lokomobil” áramfejlesztővel és kazánházzal a gyógyfürdők ellátására.

A szanatórium akkori hétköznapjait a korabeli napirendből, prospektusból és Ady leveleiből könnyű megrajzolni. Kezdjük Adynál: „... Unom, utálom ezt a fiók-Pestet, undok publikumát” (Levél Boncza Bertának)

Ha e megjegyzéshez még hozzátesszük a prospektusban található hirdetést, mely szerint a szanatórium „5 óra út Bécsből, 6 óra Pestről és Triesztől 8 óra”, máris kirajzolódik a betegek hovátartozásának térképe. A Monarchia számos és régebbi alapítású szanatóriumában – Karlsbadtól le Salzkammerguton át az Adria partjáiig, s onnan fel Herkulesfürdőig – egy társadalmi réteg, vagy egy közös érdeklődési területű csoport tagjai ápolatták magukat nagyjából. Itt, Grazban, a specializálódás és a távolság volt a döntő. Maria-Grün modern berendezéseivel, központi fekvésével és valószínűleg kitűnő orvosaival tudta csak magát évtizedeken keresztül tartani. Betegei nem cím, rang, kitüntetés vagy érdeklődési terület szerint verbuválódtak. A vegyes társaság, melynek pénze ugyan volt, de kritikája önmagával szemben aligha, az, amelyet Ady „fiók-Pest”-nek nevez.

Szellemi egyedüllétét csak ritkán szakítják meg számára érdekes kapcsolatok: „... Az ifjú Winterberg van itt, aki olvasott, látott, értelmes is, de nem tudom, miért él. Ő és néhány nap óta az ifjú Wertheimstein, akikkel két szót lehet beszélni, a többi paralízis, hisztéria, csúnyaság és undor...” (Levél Hatvany Lajosnak, 1913. ápr.)

Örömteli periódus volt Fehér Dezsőnek, volt nagyváradi szerkesztőjének és feleségének Maria-Grün-i tartózkodása is. Megjelenik életében Mylitta is, akit hozzáírt verseivel megörökít az irodalomban. Különben csak megvetéssel nyilatkozik „Grün”-ről, annak társaságáról és időtöltéseiről: „... Fene jól kezdem itt magam érezni. Ez – sajnos – nálam ez idő szerint komolytalanságban, udvarlásban, kocsizásban, szóval derült léhaságban nyilatkozik meg még mindig. ... Hiányozni bizony nagyon hiányzol nekem, s minél több új ismerős úr és csimpaszkodó hölgy kerül, annál inkább. Forenbacher – az orvos – már erősen készül, hogy szétűt a társaság között, amely miatt sem dolgozni, de még olvasni sem igen van időm. ...” (Levél Fehér Dezsőhöz). Ady szanatóriumában írt levelei különben ritkán jelzik hétköznapjainak menetét. A fenti idézet a nagy kivételek közé tartozik. A szanatórium házirendje, melyet Ady érkezése előtt kb. 4 évvel újraírtak és engedélyeztek, a grazi levéltárban megtalálható, és jól körvonalazza hétköznapjainak életét: „szigorúan betartandó”, kezdi a hosszú lista, melynek első pontja a kötelező rendőri bejelentkezés, s amit az intézet portása volt hivatva elintézni. Valóban, Adyt is, mint „Andreas von Ady, született 1877, Érdmindszent, újságíró” 1913. 3. 7-én bejelentették a kroisbachi rendőrségen (Kroisbach ma Graz külvárosa). Kijelentkezés kelte 1913. 7. 6.

A házirendben azután gyakorlati utasítások következnek. A betegszobát takarítás alatt el kell hagyni, a rendelések délelőtt vannak, a gyógykezelés vasárnap és ünnepnapokon szünetel. A gyógykezelést csak az orvos állapíthatja meg, tilos annak menetén önkényesen változtatni és az előírt idők pontosan betartandók. Az előírások betartását a fürdőszemélyzet köteles ellenőrizni. Szigorúan tilos a gyógyberendezések érintése vagy önkényes kezelése. Ezen utóbbi rendelkezéshez tudni kell, hogy a szanatórium korának legmodernebb felszerelésével volt ellátva, melynek nagy részét elektromos áram segítségével működtették. Dr. Stichl külön áramforrást (gőzgépes dinamót) építtetett a park hátsó

sarkában. Az energiafogyasztó gyógyberendezés („szárazlevegő”, „gőz”, „izzasztó”, „kvarclámpa” stb.) szakavatatlan érintése vagy kezelése halálos kimenetelű balesettel is járhatott volna.

A házirend következő része udvariasságra és abszolút titoktartásra kötelezi a személyzetet, a betegeknek pedig előírja, hogy panaszaikkal csak az irodához fordulhatnak. Tilos volt tehát egy rosszul sikerült vacsorát, egy elégtelen reggelit vagy egy ápoló udvariatlan magatartását általános beszéd-témává tenni. Az étkezési időket pontosan be kellett tartani. A reggelit 7–3/4 9-ig, a tízórait 10–11-ig szolgálták fel. Ebéd 1 órakor volt, uzsonna 1/2 5– 1/2 6-ig, végül a vacsora 8 órakor. Volt egy házi harang is, amely a pontos időt jelezte, 1, 1/2 5, és 8 órakor. A felszolgáló személyzetnek szigorúan tilos volt az előírt adagnál többet vagy kevesebbet felszolgáltatni, nehogy a személyzet az „egyéni kívánságokat” kielégítse. Az étkezés menetét maguk az orvosok ellenőrizték. A biliárdasztal használatáról, teniszről, a szerencsejátékok megtiltásáról, a park virágairól, a szórakoztató és egyéb zenélés időpontjairól gondoskodik a továbbiakban a házirend.

Közismert, hogy Adyt anyagi helyzete Maria-Grünben is erősen zavarta: „... Iszonyúan megy a pénz, cigarettára, kocsira, borbélyra, semmire ...” (Levél Ady Lajosnak) „... Nekem Grün s az a gyalázatos presztízses élet, mely kötelező, holott nem fizetnek érte, sokba került ...” (Levél Hatvany Lajoshoz, 1913. okt.) Így nem éreztelen közelebről megnézni, mibe is került még a sanatórium, a „presztízses élet” a rendes heti számlán kívül. A házirend erre is ad támpontokat. Ady panaszkodik, hogy az ápoló állandóan kísérgeti: „... Az ápolót mellettem tartják ok nélkül. (Bár kényelem egy inas.) ...” (Levél Ady Lajosnak)

A vendégek, szolgák, különápolók helye az asztalnál éppen úgy meg volt szabva, mint díjazásuk. Így Ady aggodalma már anyagi szempontból is tökéletesen érthető. Pénzbírság alá estek a különböző kihágások is: tilos helyen dohányozni, az alagsorba lemenni, ebéd közben vagy nyilvános helyen a betegségről beszélni, mind pénz a „semmire”. „Semmi” a bevásárlások elintézése, a naponta kétszer lebonyolított posta, apróbb megbízások (esetenként 20 krajcártól 1 koronáig), a kiegészítő villanykörte (60 kr.), a heti két gyertyán felüli további gyertya (30 kr.), a virágcsokrok, apróbb figyelmességek, mind pénz, „semmire”.

De voltak ennél lényegesen nagyobb kiadásai is. Itt van az említett „kocsi”. Kocsival nemcsak színházba vagy operaházba lehetett elmenni Grazba, hanem kirándulni is. Így az „Egy stájer dombon” című verse sem a sanatóriumban, hanem egy kirándulóhelyen született. Hatvany Lajos maga is jelzi, hogy Ady sokat kocsizott: „... Maria-Grün-i hivatalos jelentésből láttam, hogy sokat kocsikázik, csokrokat küld, versek jelentek meg, melyek a kocsikázásnak és a csokorküldésnek nyitját adják ...” [Ady a kortársak közt (Hú riport (1919)].

A színház és operátogatást a sanatórium élénken támogatta, s nemcsak kocsiról, de hidegvacsoráról is gondoskodott a látogatók számára. A pódiumot Grevenberg János, korának híres hősszerelmese uralta, ki Budapesten is gyakran fellépett s végül Prágában mint színgazgató kötött ki. A Rózsalovag ünnepelt Októviánja Moravetz Mária volt. Nemcsak Richard Strauss, de Wolf-Ferrari és Kinzel operái is díszítették a műsort.

Természetesen a „presztízses élet”-hez tartoztak a borraivalók is, melyekről a házirend nem beszél, de ismeretes Nagy Endre levele Hatvany Lajoshoz: „... Ady Endre nevű védence egy napra főlnézett Budapestre, halaszthatatlan teendők miatt. Egész más ember lett belőle. Egészséges, jókedvű, szelíd, türelmes. Öröm volt ránézni. Azt mondja, hogy június elsején készül Münchenbe, de – amint elpanaszolta – a sanatóriumból csak *nagy borraivalók árán* tud kiszabadulni. Ez bizony báró úrra vár! ...” (Budapest, 1913. május).

A sanatóriumi tartózkodás költségeit az előírás szerint hetente kellett kiegyenlíteni. Nem tudjuk még, hogy Ady melyik betegszobán volt elhelyezve, de legyen az a főépület egyik emeletén, az új épületben vagy a melléképületben, az ellátási költség heti 100–150 Korona körül mozgott. Ehhez járultak a gyógykezelés költségei, melyekről sajnos semmiféle adat nem áll rendelkezésemre. Nem csoda, hogy Ady érzékeny lelkületét igazán szeretett és tisztelt barátjától való anyagi függősége igen bántotta: „... Nagyon meghat minden kis jóság, s ha érdemes ember szeret, nagyon vissza tudom szeretni. Bajt okozott nem is a te pénzességed, de az én krajcártalanságom, mely kivált akkoriban volt a legnagyobb, amikor legtöbb juszt éreztem a gőghöz. Hidd el, hogy nagyon sokszor nagyon-nagyon szerettem volna, ha – neked sincs pénzed ...” (Levél Hatvany Lajoshoz, 1913. ápr.).

Bőkezű támogatója azonban a dolgokat nem így látta: „... fogtam magam, elmentem Adyhoz, s megkértem őt, tegye meg kedvemért, menjen szanatóriumba, legyen a vendégem. Nagy boldogság volt és nagy kitüntetés, hogy ajánlatomat elfogadta ...” [Ady a kortársak közt (Hú riport (1919)].

Mint ismeretes, Ady kezdetben a gyógykezelésnek igen örült. Szépnek találta a tavaszt „Grün”-ben, s csak azon sajnálkozott, hogy nem teljes emberként élvezheti. Büszke volt étvágyának javulására, kilóinak gyarapodására, s úgy érezte, jó orvosi kezekben van. E március közepéről származó hangvétel azonban hetek múlva teljesen megváltozik, Ady türelmetlenné és gyanakvóvá válik. A szanatóriumról, sőt annak orvosairól is mind megvetőbb hangon nyilatkozik: „... még mindig Grünben vagyok, holott nem is szó már az utálat arra, amit érzek Krafft–Ebing alapítása iránt ...” (Levél Sándor Lászlóné-hoz).

Barátja és pártfogója, Hatvany Lajos és orvosai unszolására még a júniust sikerül vele ott tölteni. Júliusban azonban visszavonhatatlanul búcsút mond Graznak.

Maria-Grün kétségtelenül meghozta a maga gyümölcsét: „... Sertés-szempontról sikerült a kúra: meghíztam és még mindig jól tudok falni. Kedvem is több van, elszántságom is, látásom is, sőt talán a dolog is fog menni, ha kevés energiámmal okosan gazdálkodom ...” (Levél Schöpflin Aladárhoz)

Maga és mások örömmel állapítják meg a biztató eredményt. Az orvosi szakvéleménynek Grazban egyelőre semmi nyoma nem található. Orvosi naplót a „Stadthalterein”-be (városi ügyintéző iroda) nem adtak be, így a levéltárban nem őrzik.

De amit nem tudunk meg az orvosoktól, kicsendül magából Ady verséből:

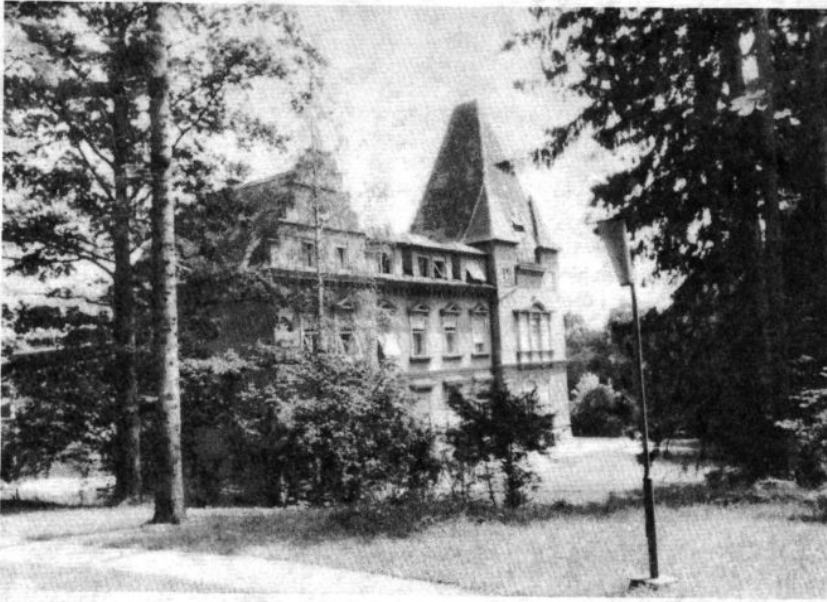
A stájer város felüzenget hozzám:

„Küldd le a lelked, én összefoltoznám,
Fognám a vágyad, óvnám a szemed.”

Most már így is jó, nem kell, nem lehet.

A Városi Csecsemőotthon Grazban – Ady Maria-Grün-i szanatóriuma

A szanatórium oldalnézetben (a Schönbrunn-gasse-i oldal)

A szanatórium hátsó bejárata

Nem. Végleges gyógyulásról szó sem lehetett. Ezt ő is jól tudta, ezért vigasztalja önmagát ugyanazon versében:

Ne irigykedj, én rendetlen szívem:
Minden szív rendes, mikor elpihen.

(Egy stájer dombon)

A költő emlékét Grazban – a rendőrségi bejelentőn kívül – semmi nem őrizi, hacsak az orvosi naplók nem kerülnek egyszer napvilágra. Túl a határon Ady még a „lefordíthatatlan” vagy a nehezen, de már lefordítható költőink közé tartozik. Esetében, idegen nyelvterületen még akkora népszerűségről nem beszélhetünk, mint amennyit néhány más magyar tollforgatónak mégis megadott a sors. Nevének ismerete alig jut túl néhány szakkör határain. Még Ausztriában sem.

Jánosi András
(Graz)

„Amerikából kértek verseket”

1933 tavaszán József Attilának négy verse és egy műfordítása jelent meg az amerikai magyar nyelvű *Kultúrharcban* és az *Új Előrében*.¹

„Amerikából kértek verseket. Hát most csak dolgozni kell.” – írta a költő 1932. december 19-én feleségének, Szántó Juditnak.² Feltételezhető az összefüggés a megjelent versek és a levélből idézett mondat között. Ily módon csak azt kell bizonyítanunk, hogy ki, milyen úton kérte József Attilától a verseket, és miért éppen azokat küldte vagy küldette a költő az ismeretlen levélírónak?

A háttér megvilágításához néhány nappal korábbi időponthoz, december 6-hoz kell visszatérnünk. Ezen a napon egy rövid értesítés jelent meg a Népszava Szerkesztői üzenetek rovatában. Eszerint „József Attilának levele van a szerkesztőségben”.³ Ugyanazon a napon József Attila levelet írt Bresztovszky Edének a Népszava irodalmi rovatvezetőjének, amelyben felajánlotta Petr Bezruč – „ki igen nagy becsben áll a cseheknél” – *Ki áll helyemre?* és a *Tidmann úr* című dán népballada Engels szövege nyomán készített versfordítását. „Ha ilyen fordításokkal nem kopogtatok hiába, szívesen küldök újabbakat”, írta, amellyel egyértelműen arra utalt, hogy korábban, saját írásaival hiába kopogtatott a Népszava szerkesztőségében. A feltételezett amerikai vonatkozásra is utal a levélben: „A mai Népszavában olvasom, hogy levelem van a szerkesztőségben. Nagyon kérem, adassa postára hőmezővásárhelyi címemre.” Ez a levél azonban nem maradt fenn, mégis valószínűsíthetjük, hogy ebben kértek az amerikai magyar nyelvű folyóirat számára verseket a költőtől.⁴

Mi támaszthatja alá ezt a feltételezést? Először az, hogy ugyanazon a napon, december 6-án a Bresztovszkyhoz írt levéllel együtt ad postára levelet Szántó Juditnak, amelyben erre a kérdésre nem találunk utalást. Néhány napba tellett ugyanis, amíg Bresztovszkytól a kért levelet megkaphatta. Erről tanúskodik Bresztovszky feljegyzése a költő levelén, amely szerint a levelet elküldte, a két verset is nyomdába adta.⁵ Ez a levél december 10-12 körül érkezhetett meg Hódmezővásárhelyre, és a költő a következő Szántó Judithhoz írt levélben tesz tartalmáról említést.

¹ A közlés időrendjében: Munkások. *Kultúrharcban*, 1933. III. 4. sz. 91., Favágó. *Kultúrharcban*, 1933. III. 6. sz. 133., Le a kapitalizmussal. *Új Előre*, 1933. jún. 18. Vasárnapi Melléklet., A tőkésék hasznáról. *Kultúrharcban*, 1933. III. 7. sz. 170., Engels Frigyes: *Tidmann úr*. Dán népballada. *Kultúrharcban*, 1933. 7. sz. 158.

² József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta FEHÉR Erzsébet. Bp., 1976. Akadémiai K. 289.

³ Uo. 460.

⁴ Uo. 286.

⁵ Uo. 460., továbbá József Attila kéziratjai és levelezése. (Katalógus). Összeállította M. RÓNA Judit. Bp. 1980. Petőfi Irodalmi Múzeum. 263. (1236 sz. tétel.)

A levél külföldi eredetét az is alátámaszthatja, hogy 1932 végén a Népszava már hosszabb ideje nem közölt verset József Attilától, ezért mellőzhető olyan szempont, amely arra engedne következtetni, hogy a lap valamely olvasója szeretett volna személyes kapcsolatba lépni vele. Ilyen lehetőséget a Bresztovszkyhoz írt levél alapján is kizárhatunk. „Akadémikus fordítja finnre, olyan verseimet, amelyek a szoc. dem. napilapban nem férnek el az igen szép és igen szocialista költeményektől”⁶ – írta a vitatkozás szándéka nélkül, csak annak az egyszerű ténynek alátámasztása céljából, hogy milyenek tartja azokat az írásokat, amelyek az ő költészetét kiszorították a szociáldemokrata párt irodalmi fórumáról. Az amerikai levélíró nem tudhatott a költő és a Népszava ellentétéről, feltűnhetett viszont neki, hogy József Attila neve már hosszabb ideje hiányzik a lapból, és ezért kereshette vele a kapcsolatot.

Kérdés azonban, hogy József Attila mikor válaszolt a levélre, és miért választotta éppen a *Munkások*, *Favágó*, *Le a kapitalizmussal* és *A tőkések hasznáról* című verseit a *Tidmann úr* fordításával együtt? Az időpontra éppen az utóbbi enged következtetni. A Tidmann urat ugyanis Bezruč versével együtt küldte meg Bresztovszkynak a Népszavában való közlés céljából, de míg Bezruč verse a december 25-i számban megjelent, a *Tidmann úr* közlése valamilyen oknál fogva elmaradt. Elküldésére tehát azután kerülhetett sor, amikor meggyőződött róla, hogy hazai megjelentetésére nem számíthat. Számításunk szerint tehát legkorábban 1933. január elején, de abban a hónapban mindenképpen megküldte a verseket az amerikai magyar lap számára. A választás szempontjait pedig éppen a Bresztovszkyhoz írt levél magyarázza. Olyan verseket kívánt az amerikai magyar folyóiratban megjelentetni, amelyek egyértelműen megvilágítják forradalmi költészetének legutóbbi két esztendejét, legjava költeményeit reprezentálják, egyszerre világítják meg a magyarországi forradalmi költészet lehetőségeit, és cáfolják az emigrációban ellene hozott vádakait.

Előbb azonban tekintsük át röviden, mit tudtak József Attila költészetéről az amerikai magyar nyelvű munkásmozgalomban, és milyen szellemi háttér magyarázza, hogy hozzá fordulhattak versekért? A személyes kapcsolat felvételére törekvés ugyanis első tekintetre meglepőnek látszik, hiszen József Attilának szám szerint kevés, 1924 és 1926 között összesen hat verse jelent meg az amerikai magyar nyelvű munkásmozgalmi lapokban. Az akkor megjelent versek – *A legutolsó harcos*, *Lázadó Krisztus*, *Kövek*, *Szegény ember balladája*, *Szélkiáltó madár* és *Aki szegény, az a legszegényebb* – József Attila akkori költészetének legjavához tartoztak ugyan, de aligha jelenthettek többet egy fiatal magyarországi költő egyszeri, véletlen bemutatásánál. Ezt a bemutatást a szindikalista Világ ipari Munkásai szervezetének magyar nyelvű hetilapja a Bér munkás kezdte *A legutolsó harcos* közlésével, amelyet a Népszavából vett át, és ugyanonnan vette a *Lázadó Krisztus* című verset a költő ellen hozott bírósági ítélet ismertetésével együtt.⁷ Csaknem egyidejűleg mutatta be a költőt a kommunista Új Előre, amely két év alatt három versét közölte.⁸ Időrendben utolsóként a Szocialista Munkáspárt magyar szekciójának lapja A Munkás jelentkezett egy verssel.⁹ Az első választást magyarázhatja *A legutolsó harcos* kozmikus, messianisztikus forradalmisága (és aligha véletlen, hogy ez lesz az első vers, amely József Attila halála után ismét a Bér munkásban jelenik meg), a *Szélkiáltó madárban* pedig az elvagyodás a forradalmasult amerikai magyarsághoz:

El is megyek innen a tengeren túlra,
a tengeren túlra: társaim szívibe,
ott pedig elmegyek szélvész közepibe,
danoljon, ha az kell, hej, de danol is már,
fennen dalol már a szélkiáltó madár.

Ugyanakkor magyarázhatja a versekben a szegénység iránt megnyilvánuló általános rokonszenv.

⁶ Uo. 286–87.

⁷ *A legutolsó harcos*. Bér munkás. 1924. jún. 14., Nyolc hónapi börtönre ítélt költő (hozzá kapcsolódva cím nélkül a *Lázadó Krisztus* c. vers) 1924. aug. 2., és ugyanabban a számban a *Kövek* c. vers. A *Szélkiáltó madár* c. verset a Bér munkás naptár, 1926 [1925] 32. közölte.

⁸ *A legutolsó harcos*. Új Előre 1924. júl. 20. Vasárnapi Melléklet, illetve Új Előre Naptára, 1926 [1925] 27. *Szegény ember balladája*. Új Előre 1924. aug. 17., *Szélkiáltó madár*. Új Előre 1925. jún. 14. Vasárnapi Melléklet.

⁹ *Aki szegény, az a legszegényebb*. A Munkás 1926. okt. 30.

Költészetének felfedezését, további figyelemmel kísérését azonban nem segítette elő az az egyetlen kritikai írás, amely a korabeli magyar forradalmi irodalom áttekintése során József Attiláról is ejtett néhány, elismerésnek szánt szót. Matheika Jánosnak *A magyar forradalmi irodalomról*¹⁰ című írására gondolunk, amelynek kétségbevonhatatlan érdeme, hogy az emigrációban elsőként kapcsolta össze József Attila nevét és költészetét a forradalmi irodalom fogalmával. A cikkre egyébként az egész magyarországi irodalom és irodalmi élet elítélése a jellemző, és ez szükségszerűen nem Matheika egyéni nézeteit, hanem az egész emigráció felfogását tükrözte. Az egyetlen értéket a „földalatti”, az illegális irodalom jelentette Matheika számára, aki a Népszavát azzal marasztalta el, hogy „a szociáldemokrata párt irodalma alig különbözik a polgári irodalom egyéb részeitől”, és csak két kivételt említ, Gergely Sándort és József Attilát. Róla ezt írja: „Talán csak József Attila neve mellett illik rövid időre megállni, mint aki, ha félszegen és zavarosan is, de egyik-másik versében kifejezést ad a magyar munkásosztály lelkében végbemenő forrongásnak.” Ezt az elismerést az Új Előre szerkesztői viszont akár figyelmeztetésnek is tekinthették, hiszen nem sokkal korábban éppen Matheika marasztalta el a moszkvai magyar írócsoport nevében a szerkesztőséget, amiért a „proletárirások” mellett „hoz elmosódott, kispolgári ideológiával telített verseket, elbeszéléseket, sőt hoz a mi osztályszempontunkból teljesen elvetendő írásokat is”.¹¹ Ezzel a kritikával tulajdonképpen lezárult József Attila versei befogadásának első időszak.

A harmincas évek elejéről két tény kívánkozik ide. Az 1931-ben indult Kultúrharc című folyóirat rögtön az első számában két olyan verset közölt József Attilától, amely a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötetben is megjelent. Az *Anyám* és *Esik* című versekről van szó.¹² Ezek azonban nem bizonyítják, hogy a verseskötet eljutott volna Amerikába, együtt történt megjelenésük azonban a Népszavából való átvétel lehetőségét is kizárja. Több verse sem ebben az évben, sem a következőben nem jelent meg az amerikai magyar lapokban. Nevének elmaradását a Sarló és Kalapács júniusi számában közzétett platformtervezettel hozhatjuk kapcsolatba, amely kétségtelenül az Új Előre irodalompolitikájában is érezte hatását, jóllehet maga a tervezet az amerikai magyar nyelvű lapokban nem jelent meg.

A New Yorkban kiadott Kultúrharc azonban, amely a Kultúr Szövetség hivatalos, szépirodalmi és művészeti folyóirata volt, csak lazán, elsősorban személyi kapcsolatokon keresztül csatlakozott a párthoz. Modelljének a 100%-ot tekinthetjük attól függetlenül, hogy a szerkesztők ismerték volna a magyar párttal már a megalakítás pillanatától kialakított rendkívüli viszonyát. Mint igényes, havonta megjelenő folyóirat, a Kultúrharc elsősorban értelmiségi olvasókra támaszkodott, és őket próbálta megnyerni a körvonalaiiban már kibontakozó egységfront gondolatának. (Ezt az egységfrontot először nem a fasizmus, hanem a magyarországi elnyomó rendszer ellen szervezték. Ennek léte könnyítette meg később az antifaszista egységfront megszervezését.) A folyóirat nagy figyelmet szentelt az amerikai magyarság kulturális élete kibontakoztatásának, törekedett arra, hogy felvegye a kapcsolatot magyarországi írókkal, kitekintést nyújtott a világirodalomra, azon belül is hangsúllyal a Szovjetunió irodalmára és művészetére. 1931–32-ben háromtagú szerkesztőbizottság állt a lap élén: Dr. Berkovits Jenő, Kálnay Ferenc és Moór Péter. A szerkesztőség 1933-ban Candell Victor és Hollós József belépésével bővült öt tagúvá, a folyóirat magyarországi kapcsolatainak kialakítása belépésük idejére azonban nagyjából már megtörtént.

A háromtagú szerkesztőbizottságból Berkovits Jenő kevesebb érdeklődést mutatott a költészet kérdései iránt. Kálnay Ferenc [Labor János] csak a Kultúrharc megszervezése idején kapcsolódott be aktívan az irodalmi életbe, és jóllehet a húszas évek legelején érkezhettek Amerikába, két irodalmi jelentkezése között egy évtizednyi szünet van.¹³ Moór Péter [Barna József]¹⁴ volt az egyetlen, aki

¹⁰ MATHEIKA János: *A magyar forradalmi irodalomról*. Új Előre Naptára, 1927 [1926] 90–94. L.: KOVÁCS József (szerk.): *A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban*. Bp. 1977. Akadémiai K. 358.

¹¹ MATHEIKA János: *Proletáriradalomról*. Uo. 354.

¹² Anyám. Esik. Mindkettő: Kultúrharc 1931. I. 1. sz. 13.

¹³ KÁLNAY Ferenc: *Ne nézz hátra*. Előre Képes Folyóirat 1921. VI. 7. sz. 7., LABOR János: *Keresztút előtt*. Új Előre 1931. február 24.

¹⁴ Moór Péterrel részletesebben foglalkozom *A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban* c. kötet bevezetésében. Ugyanott közlöm *Dal, gyászban* c., József Attila emlékére írt versét. 250.

költőként tevékenyen részt vett az amerikai magyar munkásmozgalom irodalmi életében, vitáiban, az emigráció során nem szakadt meg kapcsolata a magyarországi irodalmi élettel, így szükségszerűen csak ő vállalkozhatott a kapcsolat megteremtésére.

Személyével itt csak röviden foglalkozunk. Első novellái a Nyugatban jelentek meg. Frásait Barna József névvel jegyezte, a Moór Péter nevet csak később, Amerikában vette fel. A Tanácsköztársaság bukása után politikai tevékenysége miatt bebörtönözték, kiszabadítása érdekében Osvát Ernő mozgósította az irodalmi közvéleményt, és az ő tanácsára ment Amerikába. Testvére, Barna Pál útján maradt kapcsolatban hazai irodalmi csoportokkal, és éppen a Jel című folyóirat útján találkozhatott először József Attila költészetével. Ez a megismerkedés változhatott tartós érdeklődéssé József Attila versei iránt, és valószínűleg neki köszönhető, hogy a költő három verse az Új Előrében korábban megjelenhetett. Feltételezhetjük, azért törekedhetett a Népszavához címzett levél útján a személyes kapcsolat felvételére, mivel a platformtervezet megjelenése után különös felelősséget érzett József Attila költészetének alakulása iránt, és aggodalmát fokozta, hogy hosszú időn át nem találkozott nevével az újságban. Aggodalmát az Amerikába küldött öt vers oszlatta el, mintha József Attila tudatos válogatással szeretne volna bizonyítani, a Sarló és Kalapácsban közzétett vád nem törte meg költészetének forradalmi ívét.

Mi bizonyíthatja, hogy József Attila a *Munkások*, a *Favágó*, a *Le a kapitalizmussal* és *A tőkések hasznáról* című verseit a *Tidmann úr* fordításával együtt, egyszerre küldte el a Kultúrharc szerkesztőségének? Ilyen bizonyíték nem lehet az, hogy a versek viszonylag rövid időtartamon belül jelentek meg – négy a Kultúrharcban és egy az Új Előrében – amikor sem az előző évben, sem a közlést követően gyakorlatilag már a költő haláláig nem jelenik meg verse az amerikai magyar lapokban. És ilyen bizonyítékkal szolgálnak maguk az egyes versek.¹⁵

– A *Munkások a Külvárosi éj* című kötetben jelent meg, azt megelőzően pedig volt egy folyóirat-közlése is. A Szabadon című lap azonban nem lehetett annyira ismerős, hogy a közlés forrásának tekintsük. Hasonlóképpen nem lehetett a verskötet sem, mivel az amerikai magyar sajtóban kialakult gyakorlat szerint kellett volna valamilyen utalásnak történnie a kötetre, illetve két-három, vagy esetleg még több költeménynek kellett volna viszonylag rövid időn belül megjelennie. Ugyanebből a kötetből származó költeménnyel azonban nem találkozunk.

– A *Favágó* című vers a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* kötetben jelent meg, azt megelőzően a Népszava közölte az 1930. december 21-i számában. Feltételezhetjük, hogy sem a kötet, sem a Népszava szám nem jutott el Amerikába. Ez egyidejűleg azt is bizonyítaná, hogy a Kultúrharcban 1931-ben leközölt *Anyám* és *Esik* című vers nem a kötetből való, illetve csak közvetve kerülhetett oda a kötetből, és nem annak reprezentatív bemutatását szolgálta. Ha a kötet Amerikában megtalálható lett volna, a verset kétséggel leközlik még a platformtervezet megjelenése előtt, és nem teszik félre két esztendőre.

– A *Le a kapitalizmussal* szintén megjelent a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* kötetben. Ott azonban *Szocialisták* címmel, és ez már eleve az ellen szól, hogy a kötet Amerikában elérhető lett volna, hogy a közölt versek belőle származnak. Csaknem egyidőben vagy esetleg valamivel korábban a szlovákiai *Az Útban*¹⁶ is megjelent – ott ez volt az egyetlen József Attila-vers – célszerűbb azonban azt feltételeznünk, hogy ez is a kiküldött versek között volt. Itt azonban jelentős ellentmondásként mutatkozik, hogy a verset nem a Kultúrharc, hanem az Új Előre közölte, ami nem zárhatja ki teljesen az átvétel lehetőségét sem, de ugyanúgy lehet véletlen egybeesés is, mivel meggyőződésünk szerint sokkal inkább arról van szó, hogy a költemény közvetlenebb agitációs jellege következtében került át a szélesebb körű olvasótáborral rendelkező Új Előrébe.

– A *tőkések hasznáról* című vers az előzőhöz hasonlóan magyarországi folyóiratban korábban nem jelent meg, egyetlen folyóirat-közlése a *Korunk* 1933. szeptemberi számában az amerikai megjelenésnél későbbi.

– A *Tidmann úr* balladafordításról már említettük, hogy azt József Attila 1932 decemberében elküldte Bresztovszky Edének a Népszavában való közlés céljából. Ott azonban nem jelent meg.

¹⁵ Az egyes versek első közléseire vonatkozóan a József Attila Összes Művei II. Sajtó alá rendezte WALDAPFEL József és SZABOLCSI Miklós. Bp. 1952. Akadémiai K. jegyzetanyagára támaszkodtam.

¹⁶ BOTKA Ferenc: A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája 1919–1938. Bp. 1966. Akadémiai K. 168.

Feltételezhetjük, hogy az a példány elkallódott, és egy másikat küldött a költő a Korunkhoz, ahol az 1933. júniusi számban közölték. Az Amerikában megjelent szöveg ennél egy hónappal későbbi ugyan, de nem azonos azzal sem, amely a Korunkban megjelent. Így ezt a fordítást egy másik, javított formájának tekinthetjük. A Korunkból való átvétel ellen az szól, hogy közlése *A tőkések hasznáról* című versével azonos lapszámban történt.

A Kultúrharcban megjelent versek meggyőzően bizonyítják, hogy valóban kértek Amerikából verseket József Attilától. Ez a kapcsolat azonban alig, hogy kibontakozott, valamilyen ok miatt megszakadt. A Kultúrharc 1935-ben megszűnt. Nem lett folytatása. Az Új Előre 1937-ben szűnt meg, és helyében indított új, egységfront napilap az Amerikai Magyar Világ 1937 novemberében közölte a *Hazám* című verset, ez volt az utolsó, amely a költő életében Amerikában megjelent. Az Amerikai Magyar Világban Somogyi Sándor búcsúztatta.¹⁷ A Kanadai Magyar Munkás, ahol csak néhány hónappal korábban jelent meg első verse, halálára emlékezésként a szlovákiai Magyar Napból Vass László írását vette át.¹⁸ Ezekkel az írásokkal azonban már új fejezet kezdődik József Attila életművének az amerikai magyarság felé mutató történetében.

Kovács József

József Attila Arany című versének keletkezési ideje

A verset először Németh Andor közölte az 1938-i könyvnapra megjelent gyűjteményes kiadásban, a „Nincs bocsánat (József Attila utolsó versei) 1936–37” című fejezetben. A kései datálást megerősíteni látszott, hogy Bóka László emlékezése szerint József Attila a verset az Apolló számára írta, Arany János születésének 120. évfordulójára, vagyis 1937. március 2-re.¹ Fehér Erzsébet újabb feltevést kockáztatott meg: a költő 1937 júliusában ismertetést készült írni Arany összes műveiről, és az ekkor megkapott Arany-kötetek tanulmányozása ösztönözhetette az *Arany* c. vers írására.²

Az új kritikai kiadás kézírata már az Akadémiai Kiadónál volt, amikor megegyezően megnéztem az *Arany* két kéziratát a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Csak ekkor tűnt fel, hogy a kézírás az 1937-i kéziratokétól teljesen eltér, s jóval korábbi verskéziratokéhoz hasonlít. A pontosabb keltezését szövegpárhuzamok segítségével kísérhetjük meg. Az *Arany* utolsó sorának változatai több versben is megtalálhatók:

Arany:	s göggel fortyog kásánk . . .
Medáliák:	s míg göggel fortyog a bab és sziszeg . . .
Kínos, szögletes múlásom:	Míg göggel fortyog sokak babja,
Dörmögő:	Fortyos fazekad gögben szenvedő?

A *Medáliák*knak ez a sora 1928 őszén-telén készült, a *Kínos, szögletes múlásom* (a *Zúzmará* változata) 1929. május 12-én, a *Dörmögő* 1929. aug. 11-én jelent meg.

Nagyon hasonlít az 1930. febr. 6-án megjelent *Füst* kezdőképe az *Arany* 3. sorához:

Füst:	Kis nyurga füst virágzik hold előtt, ezüsttel köt és old . . .

Arany:	Köt a karcsú füst is, e szelid virág . . .

Az *Arany* 2. és 12. sorában az *Ákácokhoz* központi motívuma, a homok is feltűnik: homokot kötözni magunkba' . . . az úri szélben ez a földadat.

. . . .
a homok elfut, a föld megmarad.

¹⁷ A *Hazám* c. vers az Amerikai Magyar Világ 1937. november 16. számában. SOMOGYI Sándor: József Attila fejfájára. Amerikai Magyar Világ 1937. december 20.

¹⁸ A város peremén c. vers megjelent a Kanadai Magyar Munkás 1937. szeptember 4. számában. VASS László: József Attila. Kanadai Magyar Munkás 1937. december 23.

¹ J. A. összes művei. II. S. a. r. WALDAPFEL József és SZABOLCSI Miklós. Bp. 1952. 420.

² J. A. válogatott levelezése. Bp. 1976. 486.

Arany: elfult a homokban a sziklamoraj ...

.....
s homokot kötöttél, a futó időt.

Az *Ákácokhoz* 1929. nov. 23-án jelent meg az Előőrben, s József Attila „narodnyik” korszakának mintegy programverse. Ugyanott, december 21-én jelent meg a költő ismertetése Dóczy Jenő Arany János című könyvéről. Az ismertetésben idézi és kommentálja Arany vallomását: „Nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.” Ezzel cseng össze a vers 11. sora: Verseidre raktál szép cseréptetőt.

Arany című versét József Attila tehát nem 1937-ben, hanem 1929 november-decemberében írta.

Stoll Béla